

Henryk Cudak

Dysfunkcje rodziny i jej zagrożenia opiekuńczo-wychowawcze

Pedagogika Rodziny 1/2, 7-14

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Henryk Cudak

Dysfunkcje rodziny i jej zagrożenia opiekuńczo-wychowawcze

Streszczenie

W każdej rodzinie występują pewne elementy niewłaściwych sytuacji życia rodzinnego oraz postaw i zachowań rodzicielskich, jednak w rodzinie dysfunkcyjnej, niezależnie od nasilenia i zakresu dysfunkcji, przejawiają się zachowania rodziców, powodujące zaniedbywanie dzieci w wielu sferach: opiekuńczej, biologicznej, materialnej, edukacyjnej, emocjonalnej i społecznej. Eliminowanie trudności wychowawczych u dzieci z rodzin dysfunkcyjnych nie jest łatwe, gdyż przebywają one w niewydolnym wychowawczo-opiekuńczym środowisku o zaburzonych oddziaływaniach socjalizacyjnych i emocjonalnych.

Summary

In every family there are certain elements of the abusive situation of family life and parental attitudes and behavior, but in the dysfunctional family, regardless of its severity and scope, exhibit behaviors that cause parental neglect of children in many areas: care, biological, physical, educational, emotional and social. Eliminating the educational problems in children with dysfunctional families is not easy, because they reside in an environment that is ailing educationally and of disturbed socialization and emotional interactions.

Rodzina jest pierwszym, naturalnym środowiskiem i grupą społeczną dla dziecka. Jest ona tą wspólnotą, która w kolejnych okresach rozwojowych dziecka powinna wypełniać różnorodne funkcje opiekuńcze, rozwojowe, edukacyjne, socjalizacyjne i emocjonalne. Ponosi także główną odpowiedzialność za zaspokojenie potrzeb biologicznych, psychicznych i społecznych. Prawidłowe wypełnianie funkcji rodzicielskich tworzy korzystne środowisko wychowawcze, opiekuńcze i socjalizacyjne dla dziecka, w którym optymalnie następuje rozwój cech osobowości, kształtują się wartości i normy przyjęte w społeczeństwie.

W każdej jednak rodzinie występują pewne elementy niewłaściwych sytuacji życia rodzinnego oraz postaw i zachowań rodzicielskich. Jeśli w codziennym życiu

rodzinnym nasilają się negatywne i trudne sytuacje pozbawione więzi emocjonalnych, wówczas rodzina nie spełnia należycie swych założonych funkcji. Ogranicza ona swe działanie opiekuńczo-wychowawcze i socjalizacyjne. Staje się wówczas rodziną dysfunkcyjną, w której występuje brak lub niedostatek zaspokajania potrzeb biologicznych, uczuciowych i rozwojowych, następuje dezorganizacja środowiska wychowawczego, społecznego, emocjonalnego i strukturalnego.

1. Pojęcie rodziny dysfunkcyjnej

Dysfunkcjonalność rodziny powoduje zaburzenie stosunków emocjonalnych i interpersonalnych między rodzicami oraz między rodzicami a dziećmi. Zakłócony zostaje klimat życia domowego, tworząc traumatyczną atmosferę życia rodzinnego. Niezaspokojone są w niej potrzeby psychiczne dziecka, a życie rodzinne ulega dezorganizacji. W rodzinie dysfunkcyjnej brak jest celów wychowawczych i życiowych. Natomiast metody opiekuńczo-wychowawcze występujące w rodzinie są okazjonalne, często niepedagogiczne, powodujące niedostosowanie dzieci do potrzeb, wartości i celów społecznych.

Środowisko rodziny dysfunkcyjnej jest zaburzone, rozbita jest wspólnota członków. Więzy emocjonalne między rodzicami a dzieckiem są osłabione.

A. Przybyłka (1999) określa rodzinę dysfunkcyjną jako taką, w której życie społeczne jest regulowane przez zbiór powszechnie odrzuconych wartości, norm i wzorów zachowań, stanowiących przedmiot transmisji międzypokoleniowej w toku procesów socjalizacyjnych, przyczyniając się tym samym do pogłębiania nieprzystosowania społecznego dzieci w tym uczestniczących oraz zaburzenia wszystkich relacji i komunikacji grupowej.

Słusznie A. Przybyłka sugeruje, że rodzina dysfunkcyjna z jednej strony nie wypełnia zadań socjalizacyjnych w swej działalności opiekuńczo-wychowawczej w stosunku do swych dzieci. Z drugiej strony zwraca uwagę na fakt, że patologia społecznych wartości oraz uznawanych norm i wzorów zachowań, realizowanych w rodzinie powoduje niedostosowanie społeczne młodego pokolenia.

Pojęcie rodziny dysfunkcyjnej w sposób prosty, ale niezwykle precyzyjny określa S. Kawula (2006). Charakteryzuje ją jako tę grupę członków, która nie potrafi dostatecznie dobrze wypełniać swoich funkcji rodzicielskich, a więc taką, która nie potrafi sprostać swoim obowiązkom i zadaniom względem swoich dzieci i innych członków rodziny oraz pomyślnie rozwiązywać swoich procesów i sytuacji kryzysowych.

Dysfunkcjonalność rodziny może dotyczyć różnych jej zadań oraz różnego jej zakresu i siły natężenia zaburzeń w wypełnianiu funkcji rodzicielskich. Stąd też wyróżnić możemy: dysfunkcję ekonomiczną rodziny, dysfunkcję socjalizacyjną, wychowawczą, opiekuńczą, emocjonalną.

Wyodrębnienie poszczególnych dysfunkcji rodziny jest możliwe tylko z punktu widzenia teorii pedagogicznej. W praktyce życia codziennego rodzina, stanowiąc pewien system wielostronnych powiązań, interakcji i uwarunkowań materialnych,

biologicznych, społecznych i emocjonalnych powoduje, iż zagrożenie rodziny w jednej podstawowej funkcji rozprzestrzenia się na dysfunkcje w innych sferach życia rodzinnego.

2. Przyczyny dysfunkcji rodziny

Rodzina jako grupa społeczna nie jest wspólnotą członków, funkcjonujących w izolacji od szerszego układu społecznego, zamkniętą na wpływy zewnętrznych uwarunkowań aksjologicznych, społecznych i ekonomicznych. Dlatego też przyczyny dysfunkcjonalności rodziny należy doszukiwać się w dwóch grupach uwarunkowań. Pierwsza grupa przyczyn związana jest ze zjawiskami makrostruktury społecznej. Należą do nich:

- bezrobocie,
- kryzys gospodarczy państwa,
- atomizacja życia społecznego,
- niski poziom ekonomiczny społeczeństwa,
- konflikty społeczne,
- niski poziom kultury pedagogicznej społeczeństwa,
- degradacja wartości społecznych,
- migracja ludności w społeczeństwie,
- wzrost tolerancji i dewaluacji norm społecznych,
- przenikanie wzorów zachowań, często niekorzystnych, z państw Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych.

Do przyczyn dysfunkcjonalności tkwiących w środowisku rodzinnym należy zaliczyć:

- niewydolność opiekuńczo-wychowawczą rodziny,
- konflikty w rodzinie,
- alkoholizm jednego bądź obojga rodziców,
- uzależnienie narkotykowe u rodziców,
- niska kultura pedagogiczna rodziców,
- ubóstwo materialne rodziny,
- przestępczość rodziców,
- rozbicie struktury rodzinnej,
- rozluźnienie, bądź brak więzi emocjonalnej w rodzinie,
- traumatyczna atmosfera życia domowego,
- negatywne postawy rodzicielskie i cechy osobowe rodziców.

Makrosocjalne uwarunkowania, powodujące dysfunkcjonalność rodziny, mają bezpośredni bądź pośredni wpływ na jej funkcjonowanie jako mikrostruktury-

ry społecznej. Wymienione czynniki zarówno zewnątrzrodzinne, jak i wewnątrzrodzinne kumulują się i tworzą złożony splot przyczyn i zaburzeń w wypełnianiu zadań rodzicielskich, powodując dysfunkcje rodziny o różnym stopniu i zakresie.

Jadwiga Izdebska (2000), dokonując analizy przyczyn dysfunkcjonalności rodziny nie wyodrębnia makrospołecznych uwarunkowań. Skupia ona uwagę na wewnątrzrodzinnych przyczynach, wynikających z patologii w znaczeniu biologicznym i społecznym, obciążających któregoś z rodziców. Do przejawów patologii i dewiacji społecznej, powodującej dysfunkcje rodziny należą: przestępczość, alkoholizm, zachowania autodestrukcyjne, dewiacyjne zachowania seksualne, zaburzenia psychiczne, obłożna choroba fizyczna, kalectwo, rozbite rodziny, układ nieformalny (konkubinat), złe życie rodziców, zawężone stosunki emocjonalne w rodzinie, patologiczne zachowania rodziców (np. przemoc wobec dziecka), uzależnienie od narkotyków, prostytutka.

Trudności w realizacji niektórych funkcji rodziny powodują też takie zjawiska jak: bezrobocie, bezdomność rodziców, ubóstwo, nietolerancja, wadliwy system oddziaływań wychowawczych w rodzinie lub zainteresowań rodziców dziecka, charakter pracy rodziców.

Określanie przyczyny dysfunkcji rodziny jest dość trudnym zadaniem, gdyż jej tworzenie jest procesem, który rozpoczyna się zaburzeniem jednej funkcji rodzicielskiej, wywołując inne, niekorzystne sytuacje życia rodzinnego.

3. Przejawy zachowań rodziny dysfunkcyjnej

W rodzinie dysfunkcyjnej kształtują się różne negatywne zachowania. Powodują one niekorzystne środowisko opiekuńczo-wychowawcze i socjalizacyjne dla dziecka. Wśród wielostronnych negatywnych przejawów zachowań członków rodziny, a szczególnie rodziców z rodziny dysfunkcyjnej należy wymienić m.in.: zakłócenie stosunków uczuciowych lub nawet zerwanie więzi emocjonalnych, nerwową, traumatyczną atmosferę domową, konflikty rodzinne, agresję i przemoc w środowisku rodzinnym.

Zaburzenie więzi emocjonalnej w rodzinie dysfunkcyjnej może przybierać różne postacie – począwszy od rozluźnienia więzi uczuciowych między członkami rodziny, poprzez obojętność emocjonalną między rodzicami czy rodzicami i dzieckiem, aż do zaniku więzi emocjonalnych, przechodzącego często do negatywnych i wrogich stosunków emocjonalnych w rodzinie. Ten chłód emocjonalny i wrogość przejawia się często w rodzinach o różnych obszarach dysfunkcjonalności.

Rodzice w zaburzonym środowisku rodzinnym, choć mogą starać się stwarzać pozory dbałości opiekuńczej i wychowawczej o dziecko, jednocześnie swym negatywnym zachowaniem i stosunkiem emocjonalnym izolują się od siebie, nie zauważają problemów życiowych dziecka, nie wykazują zainteresowania jego edukacją szkolną.

Rodziny dysfunkcyjne z pogranicza patologii społecznej przejawiają często negatywne stosunki emocjonalne w postaci odrzucenia dziecka, jawnego demon-

strowania wobec niego wrogich uczuć, okazywania mu dezaprobaty, krytykowania jego działań, stosowania zbyt surowych kar, a nawet psychicznej i fizycznej przemocy.

Negatywnym elementem więzi emocjonalnej w rodzinie dysfunkcyjnej są konflikty małżeńskie oraz między rodzicami a dziećmi. Nieporozumienia, spory i kłótnie między rodzicami w środowisku dysfunkcyjnym występują coraz częściej i z coraz większym natężeniem negatywnych emocji. W rodzinach z dysfunkcją ekonomiczną, bezrobociem i o niskich dochodach finansowych najczęściej konflikty występują na tle braków finansowych, niepotrzebnych wydatków, braku gospodarności ze strony żony i małej zaradności męża. W rodzinach z dysfunkcją emocjonalną i socjalizacyjną (np. rodziny z problemem alkoholowym) występują konflikty o dużej sile i częstości na tle zazdrości, pomówień, agresji, zaniedbań domowych i opiekuńczo-wychowawczych, negatywnych zachowań alkoholika. W takich rodzinach powstają z reguły konflikty trwałe, które cechują się brakiem skłonności rodziców do ich eliminowania. Spory i nieporozumienia wciąż potęgują się i uzewnętrzniają w różnych sytuacjach rodzinnych w postaci gwałtownych emocji, werbalnej agresji, sprzeczności interesów i celów.

Konflikty w środowisku rodziny dysfunkcyjnej są także tym czynnikiem, który powoduje nerwową, chłodną i traumatyczną atmosferę domową. Negatywna atmosfera w rodzinie charakteryzuje się obojętnością w stosunkach między członkami rodziny, brakiem poczucia bezpieczeństwa, izolacją emocjonalną, nerwowością i niepewnością w życiu psychicznym i społecznym wspólnoty rodzinnej.

Zaburzenie atmosfery domowej występuje w rodzinach o różnej sile natężenia i różnym zakresie dysfunkcji rodzicielskiej. Stąd też atmosferę życia rodzinnego w tych rodzinach można określić jako:

- napiętą, pełną nieufności, niedomówień, stwarzającą różne zagrożenia, w których dochodzi do konfliktów,
- hałaśliwą, agresywną, w której występuje przemoc psychiczna, a nawet fizyczna,
- depresyjną, w której występuje smutek, przygnębienie, rezygnacja,
- obojętną, charakteryzującą się brakiem związku uczuciowego z dzieckiem,
- nadmiaru emocji i problemów życiowych trudnych do rozwiązania (Obuchowska, 1986).

Agresja i przemoc w rodzinach dysfunkcyjnych jest dość częstym zjawiskiem (Świdarska, 2008). Występuje ona szczególnie w rodzinach z problemem alkoholowym oraz w rodzinach przestępczych jako niezamierzone bądź zamierzone działania agresji fizycznej lub psychicznej, wykorzystujące przewagę siły, skierowane przeciw osobie bliskiej (współmałżonkowi lub dzieciom), naruszając jej prawa i dobra osobiste, jednocześnie powodując cierpienie osób funkcjonujących w rodzinie.

Przyczyny przemocy w rodzinach dysfunkcyjnych bywają różne, np. negatywne reakcje członków rodziny na trudne problemy życiowe, prowokujące zachowa-

nia innych członków rodziny, a także negatywne postawy rodzicielskie i psychiczne cechy osobowości rodziców. E. Jarosz (2001) dowodzi, iż najczęściej przemoc i agresja występują w rodzinach, w których nadużywa się alkoholu i narkotyków. Wówczas uzależniony członek rodziny przestaje panować nad swoimi negatywnymi reakcjami, nie przestrzega norm społecznych.

W rodzinach o dużej sile dysfunkcji, w których uwidacznia się patologia społeczna, najczęściej występuje przemoc fizyczna, psychiczna, zaniedbanie, a nawet przemoc seksualna.

Przemoc fizyczna, wywołwana przeważnie przez ojca alkoholika, skierowana jest przeciwko matce i dzieciom. Członkowie rodziny – ofiary przemocy – są zastraszeni, dlatego też pozostają bierni i niezdolni do obrony. Kary cielesne w stosunku do dzieci stosowane przez rodziców dysfunkcyjnych noszą często znamiona zachowań agresywnych i prowadzą do bólu, cierpienia biologicznych i fizycznych obrażeń. Stąd też agresja jest często ukrywana przez dzieci i rodziców (Cudak, 2007).

W rodzinach dysfunkcyjnych w sposób nieświadomy stosowana jest agresja werbalna i przemoc psychiczna, które niosą ze sobą poniżenie dziecka, jego zagrożenie, lęk, ograniczenie kontaktów społecznych, narzucanie własnych racji.

W patologicznych rodzinach dysfunkcyjnych zdarza się przemoc seksualna w postaci wymuszenia pożycia seksualnego na członkach rodziny, a nawet seksualnego zaspokojenia kosztem dziecka. Przykładem takich zachowań jest zachęcanie do rozbierania, uwodzenie, oglądanie pornografii itp.

W każdej dysfunkcyjnej rodzinie niezależnie od nasilenia i zakresu przejawiają się zachowania rodziców, powodujące zaniedbywanie dzieci w sferze opiekuńczej, biologicznej, materialnej, edukacyjnej, emocjonalnej i społecznej.

Zaniedbanie opiekuńcze występuje wówczas, gdy brak jest opieki nad dzieckiem, kontroli i odpowiedzialności rodziców za jego bezpieczeństwo i rozwój. Zaniedbanie biologiczne przejawia się w niedostatku odżywiania, snu, zaspokajania potrzeb higienicznych dziecka. Zaniedbanie edukacyjne obejmuje zaburzenia w realizacji obowiązku szkolnego, braku pomocy w nauce szkolnej dziecka, braku zakupu pomocy szkolnych dla dziecka. Zaniedbanie materialne cechuje się: niedostatkiem finansowym, niezaspokajaniem potrzeb materialnych dzieci. Zaniedbanie emocjonalne obejmuje brak zaspokojenia potrzeb uczuciowych dziecka, wsparcia emocjonalnego, brak zainteresowania jego problemami.

4. Konsekwencje opiekuńczo-wychowawcze i socjalizacyjne dla dzieci w rodzinach dysfunkcyjnych

Dysfunkcja rodziny, zaburzając w sferze ekonomicznej, emocjonalnej, aksjologicznej i socjalizacyjnej środowisko rodzinne, powoduje także zakłócenie rozwoju intelektualnego, uczuciowego, społecznego i edukacyjnego dzieci. Przyczynia się też do powstawania niedostosowania społecznego młodzieży, funkcjonującej w tych rodzinach.

Dzieci, doświadczając i obserwując dysfunkcje rodziny, w której zaburzona jest jedna sfera emocjonalna (konflikty między rodzicami, zachwiane stosunki uczuciowe, agresja i przemoc w rodzinie), kształtują niewłaściwe cechy osobowości. Wykazują one postawę lękową i wrogość wobec otoczenia społecznego. Ciągłe poczucie zagrożenia przeżywane w środowisku rodzinnym powoduje silne napięcie emocjonalne, agresję lub bierność oraz apatię w zachowaniach. Niedostatek w sferze przynależności społecznej, dialogu i akceptacji w rodzinie oraz dysfunkcji emocjonalnej, przejawianej przez rodziców wywołuje u dzieci różne urazy psychiczne, poczucie osamotnienia, niższej wartości i pozycji społecznej w grupie rówieśniczej. Zaburzona jest u nich sfera emocjonalna, co przejawia się w nieprawidłowych zachowaniach w środowisku społecznym. Najczęściej są one niestabilne i nademocjonalne. W podobnych sytuacjach życiowych zachowania przyjmują krańcowe formy uczuciowe – od emocjonalnego zadowolenia do chłodu emocjonalnego, a nawet depresji i izolacji społecznej.

Świadomość dziecka, że funkcjonuje w środowisku dysfunkcyjnym, zagrażającym konfliktami, agresją i przemocą, wywołuje negatywny wpływ na rozwój sfer intelektualnych. Zachwiane są potrzeby edukacyjne dzieci oraz postawy wobec przekazywanych treści poznawczych i wychowawczo-opiekuńczych w szkole.

Dzieci z rodzin dysfunkcyjnych osiągają niższe wyniki edukacyjne. Wykazują niską lub brak motywacji do nauki szkolnej. Są bierne, często apatyczne, niechętne w podejmowaniu działań edukacyjnych. Mają dość duże trudności w koncentrowaniu uwagi na wykonywanym zadaniu szkolnym.

W rodzinach dysfunkcyjnych z problemem alkoholowym dzieci przejawiają w szkole agresję wobec kolegów i nauczycieli bądź wykazują bierność i obojętność. Często są nieprzygotowane do zajęć i obowiązków szkolnych. Proces poznawczy dziecka jest zaburzony. Dziecko podczas lekcji przeżywa negatywne emocje i konflikty, jakich doświadczało w domu rodzinnym. Dysfunkcja opiekuńcza i ekonomiczna rodziny z jednej strony pozbawia dziecko pomocy i wsparcia edukacyjnego, z drugiej zaś strony niedostatek materialny i brak zainteresowania rodziców problemami szkolnymi wyklucza go z różnych form edukacji szkolnej i pozaszkolnej.

Naśladownictwo i identyfikacja są naturalnymi mechanizmami socjalizacji dziecka. Dziecko uczy się wzorów zachowań od rodziców, bierze z nich przykład i często ich naśladuje. W rodzinach dysfunkcyjnych, w których występują konflikty, agresja, przemoc, alkoholizm tworzą się i rozwijają trudności wychowawcze u dzieci i młodzieży. Przejawiane przez nie trudności wychowawcze wyrażają się w kontaktach z rówieśnikami, w środowisku rodzinnym, szkolnym i lokalnym. W grupach rówieśniczych przejawiają nademocjonalność, gniew, konfliktowość, agresję, arogancję w zachowaniach, przemoc i brutalność wobec słabszych.

W środowisku rodzinnym dzieci sprawiają trudności wychowawcze takie jak: kłamstwa, kradzieże, obojętność na polecenia rodziców, nieposłuszeństwo, agresja wobec rodziców, używanie przekleństw, ucieczki z domu.

W szkole dzieci z rodzin dysfunkcyjnych najczęściej: kłamią, są agresywne, aroganckie, nie wypełniają zadań i poleceń nauczyciela, wagarują, wykazują brak aktywności społecznej, zaczepiają kolegów szkolnych, są przyczyną częstych konfliktów w klasie szkolnej.

W środowisku lokalnym są: aspołeczne, niszczą dobra społeczne, są groźne wobec otoczenia dorosłych, buntują się, głośno manifestują negatywne zachowanie, używają przemocy, wulgarnego słownictwa, wykazują niechęć do jakiegokolwiek pomocy.

Eliminowanie trudności wychowawczych u dzieci z rodzin dysfunkcyjnych nie jest łatwe, gdyż przebywają one w środowisku niewydolnym wychowawczo-opiekunim o zaburzonych oddziaływaniach socjalizacyjnych i emocjonalnych.

Stąd też należy podejmować przede wszystkim działania pedagogiczne, eliminujące dysfunkcje rodziny lub w patologicznych sytuacjach środowiska rodzinnego izolować nieprzystosowane społecznie dzieci od środowiska rodzinnego.

Bibliografia

Cudak S. (2007), *Społeczno-demograficzne determinanty przemocy wobec dzieci w rodzinie*, Kielce.

Izdebska J. (2000), *Dziecko w rodzinie u progu XXI wieku. Niepokoje i nadzieje*, Białystok.

Jarosz E. (2001), *Dom, który krzywdzi*, Kielce.

Kawula S. (2006), *Rodzina o skumulowanych czynnikach patogennych* [w:] Kawula S., Brągiel J., Janke A.W., (red.), *Pedagogika rodziny*, Toruń.

Obuchowska I. (1986), *Dynamika nerwic. Psychologiczne aspekty zaburzeń nerwicowych u dzieci i młodzieży*, Warszawa.

Przybyłka A. (1999), *Dysfunkcja rodziny w okresie transformacji ustrojowej* [w:] *Polityka społeczna wobec reform*, Katowice.

Świdarska M. (2008), *Czy agresja jest wrodzona?* [w:] Szczepanik R., Wawrzyniak J., *Różne spojrzenia na przemoc*, Łódź.